

6. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка та ін. – Л.: ВНТЛ-Класика, 2003. – 254 с.
7. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) Ф 26. – Опис 4. – Спр. 530.
8. ДАЛО – Ф.26. – Опис 15. – Спр.625.
9. Денис Н. Від Мілени до Атени // за вільну Україну. – 14 липня 1994 р. – С.3.
10. Лаврук Б. Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту імені В. Гнатюка – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені В. Гнатюка, 2010. – Вип. 2. – 328 с.
11. Мілена Рудницька: статті, листи, документи / Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької. – Львів, 1998. – 844 с.
12. Политика, гендер, культура: Немецкие и русские исследования / Российский гос. Гуманит. Ун-т. Фрайбергский ун-т, Институт славистики. – М., 1999 – 215с.
13. Центральний державний історичний архів, м. Львів (далі – ЦДАЛ) – Ф. 872. – Опис 1. – Спр. 38. – 83 арк.
14. ЦДАЛ – Ф. 872. – Опис 1. – Спр. 36 – 103 арк.
15. ЦДАЛ — Ф. 872. – Опис 1. – Спр. 33. – 101 арк.

Аннотация

Проанализирована деятельность Милены Рудницкой в культурно-образовательной жизни Западной Украины в 20-30 гг. Осуществлен анализ деятельности Милены Рудницкой при работе в польском Сейме относительно образовательных вопросов. Исследовано значение Союза украинок на образовательный уровень женщин в Западной Украине 20-30 гг. XX ст.

Ключевые слова: образование, наука, Сейм, политика, Милена Рудницкая, Западная Украина, студенты, культура.

Annotation:

The activity of Milena Rudnitska in the cultural and educational life of Western Ukraine 20-30 in the twentieth century. The analysis of Milena Rudnitska while working in the Polish Sejm on education issues. The value of Union of Ukrainians is investigational on the educational level of women in Western Ukraine 20-30 XX of century

Keywords: education, science, Diet, politics, Milena Rudnytska, Western Ukraine, students and culture

УДК 94: 342.2(437.3)

Тетяна Мелешенко

(Київ)

**«СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
КОНЦЕПЦІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ДИСИДЕНТСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ ВАЦЛАВА ГАВЕЛА (КІНЕЦЬ 1960 – 1970 РР.)»**

Аналізуються суспільно-політичні передумови створення правової держави у Чехословаччині, характеризуються особливості внутрішньо-політичної ситуації кінця 1960-1970 рр. Розкривається роль Вацлава Гавела у дисидентському русі та його участь у Хартії-77.

Ключові слова: дисидент, правова держава, демократія, Вацлав Гавел, Хартія -77.

Вацлав Гавел – символ демократії не лише Чеської Республіки, а й Європи та світу. Саме цей політичний лідер втілював у життя концепцію правової держави та громадянського суспільства прийшовши до влади після Оксамитової революції в Чехословаччині. Його заслуга полягає у ліквідації комуністичного режиму та демократичній трансформації суспільства. Осмислення суспільно-політичної діяльності Вацлава Гавела допоможе зрозуміти роль лідерства у процесі державотворення.

Для сучасної української політичної еліти є актуальним наслідування позитивних прикладів історичних діячів, що здійснили демократичні перетворення у посттоталітарному суспільстві. Тому вивчення постаті вацлава Гавела є, безумовно, актуальним. Важливим є також розуміння політичного шляху пройденого Гавелом, що дає змогу усвідомити ті фактори, які мали вплив на розвиток його поглядів та на формування його особистості.

Мета даної статті полягає у вивченні початкового етапу становлення Вацлава гавела як політичного лідера, а саме його дисидентської діяльності. Ці питання є предметом багатьох дослідників, зокрема В. Приходько, В. Плевза, О. Зарицький, В. Пречан, П. Міллард та інші.

Свою діяльність Вацлав Гавел розпочав у Чехословаччині, де в повоєнний період, як і у багатьох інших країнах Південно-Східної Європи було встановлено соціалістичний режим. Це встановлення стало можливим завдяки тому, що основну роль у визволенні країни від фашизму відіграла Радянська Армія. І незважаючи на те, що у визволенні Чехословаччини брали участь і представники інших сил антигітлерівської коаліції, радянські сили взяли ситуацію у країні під свій контроль. [6, с. 11]. У політичному житті країни дедалі більшу роль починала відігравати Комуністична партія Чехословаччини. В державі почав формуватися новий лад, який ідеологи соціалізму назвали «народною демократією». Перед тогочасною Чехословаччиною постали два можливих шляхи розвитку. Один з них базувався на демократичних засадах: його прибічником був глава держави Е. Бенеш. Він пропонував програму, за якою країна у розбудові свого

державного ладу орієнтувалася на західні демократії, на зразок Великобританії, Франції, Швеції і Данії. Бенеш зі своїми прибічниками були консерваторами, прихильниками усталених демократичних режимів, виступали проти інтенсивних реформ. Вони закликали приєднатися до системи міжнародних відносин західних країн, у тому числі до плану Маршалла, але водночас вони висловлювали бажання підтримувати союз з СРСР та країнами Центральної та Південно-Східної Європи [17, с.137].

Другий шлях політичного розвитку формувалася під впливом політики СРСР. Його висувала Комуністична партія, яка пропонувала шлях прискореного переходу до соціалістичного будівництва з усіма його проявами – це націоналізація промисловості, індустріалізація, встановлення планового розвитку господарства, та командно-адміністративної системи управління. Що стосується зовнішньої політики, то орієнтири цієї сфери були спрямовані на Радянський Союз і країни народної демократії Європи. Комуністична партія не підтримувала приєднання Чехословаччини до плану Маршалла і навіть активно пропагувала ідеї «холодної війни» [11, с. 6].

Протягом трьох повоєнних років Чехословаччина розвивалася у демократичному руслі, але поступово під тиском Й. Сталіна, голова чехословацького уряду К. Готвальд добився усунення з посади президента - демократа Е. Бенеша у боротьбі за встановлення політичного режиму переможцями вийшли прибічники лівих політичних сил. Готвальд у 1948 р. став президентом і повів країну шляхом соціалістичного будівництва. Вплив Комуністичної партії поширився на всі сфери суспільно-політичної життєдіяльності. Країна кардинально змінила своє обличчя. Були втрачені ідеали західної демократії. Відомий політичний діяч Р. Сланський справедливо зазначав, що після 1948 р. Чехословаччина стала частиною радянської сфери впливу в Європі [12, с. 8].

Посилення ролі КПЧ сприяло утвердженню адміністративно-командних методів управління. Становище в країні було тяжким. За умова індустріалізації та мілітаризації економіки, коли всі кошти вкладались у ці сфери, матеріальне становище основної маси населення було мізерним. Особливо дорого для чехословацького народу обходилась гонка озброєнь, що була викликана загостренням «холодної війни». В країні практикувалися репресії, було встановлено тоталітарний режим [16, с.22]. Така суспільно-політична ситуація негативно відбивалася на свідомості прогресивно

мислячих і демократично настроєних людей і сприяла розвитку неприязні та несприйняття лівої ідеології та політики.

Подальший розвиток Чехословаччини характеризувався поглибленням труднощів в економічній сфері, що загострювалися з кожним роком, на що вказують матеріали XIII з'їзду КПЧ – червень 1966 р., в яких відбито невиконання п'ятирічних планів та зниження економічних і соціальних показників. Ці процеси значно виділялися й підкреслювалися на фоні сусідніх економічно розвинутих країн, що також сприяло формуванню антикомуністичного протесту.

Широкий відголосок у країні викликало опублікування результатів роботи спеціальної комісії з реабілітації засуджених за роки керівництва К. Готвальда (1949–1953). Було визнано невинними Г. Гусака, Л. Новоместського, В. Клементіса, які звинувачувалися в націоналізмі і зв'язках з міжнародними розвідками. У суспільстві активно обговорювалися порушення прав людини, засуджувався лад, за якого допускалося беззаконня. У чехословацькій пресі дедалі частіше писали про наслідки сталінських репресій в СРСР [11, с.11]. Такі фактори сприяли зростанню числа прихильників реформ і формуванню опозиції. На цьому фоні демократичний рух набирив дедалі більших обертів.

Ситуація в країні загострювалася і завдяки діям першого секретаря ЦК КПЧ і президента республіки А. Новотного, який на зразок радянського режиму прагнув встановити диктатуру пролетаріату і видати її за демократію, за всенародну державу, за побудову чистого комунізму. З метою подолання кризового стану в державі прогресивно мислячі політики, серед яких О. Дубчек, Ч. Цісарж, В. Славік, О.Чернік та ін., розпочали реформування суспільно-політичної сфери згори. Реформатори розробили програму – «Принципи вдосконалення системи планового управління» [23, с.13]. Програма передбачала відхід від застарілих форм сільського господарювання та перехід економіки на ринкові форми функціонування. Такі перетворення тягли за собою зміни в політичній системі держави. На січневому пленумі ЦК КПЧ 1968 р. з посади було звільнено першого секретаря А. Новотного і на його місце обрано О.Дубчека, прихильника реформ.

Під керівництвом нового лідера було ухвалено «Програму дій», яка переглянула основні положення КПЧ. Згідно з програмою змінювалися партійні пріоритети, роль партії зводилася не до керування суспільством, а до

служуванню йому; дозволялася багатопартійність. Події, що відбувалися, ввійшли в історію під назвою «празької весни» [25, с.31]. Роблячи висновки з цієї ситуації стає зрозумілим, що похитнулися всі канони комуністичного устрою. Соціалістичний режим опинився під загрозою. Такі події викликали опір лідерів-догматів комуністичної спільноти як у середині країни, так і за її межами.

Політичні реформи, які були ініційовані верхівкою державного апарату, стали підґрунтям, на основі якого активізувався суспільно-політичний рух. Вацлав Гавел, будучи на той час молодим починаючим драматургом, активно влився до кола реформістів. Саме у середині 60-х років ХХ ст. Гавел виходить на суспільно-політичну арену діяльності і висуває самостійні демократичні погляди на побудову державного ладу. Він стає одним з провідників дисидентського руху, що виник як відповідь на виклик розвитку та стану суспільства.

Дисидентський рух став рушійною силою, яка боролася за здійснення кардинальних змін у суспільстві. Вацлав Гавел називав прибічників руху «безсильними», тобто людьми, які, перебуваючи поза межами структур влади, якимось чином прагнули досягти змін у суспільстві. Свої погляди він виклав у праці «Сила безсильних». Гавел характеризував тогочасний стан у державі як диктатуру, точніше «...диктатуру політичної бюрократії над нівельованим суспільством»[4, с. 12].

Існуючий у повоєнній Чехословаччині диктаторський режим мав мало спільних рис з класичним поняттям диктатури. Він не був локалізованим, а, навпаки, охоплював блок держав, що підкорювались одній супердержаві. Він спирався на органи маніпулювання, які підпорядковувалися великодержавному центру і його інтересам та був дуже стабільним. Комуністична диктатура також характеризувалася наявністю ідеології, щомала догматичний характер і давала людині готову відповідь на будь-яке питання. Вона мала гіпнотичні властивості, які наповнювали життя людини певним змістом. Однак за це людина розплачувалась відмовою від власного розуму та совісті.

Гавел запропонував називати повоєнний чехословацький політичний режим не терміном «диктатура», а терміном «посттоталітарна система», де префікс «пост» вказує, що система не стала не тоталітарною, а навпаки, являє собою інший тоталітаризм, не характерний для класичних диктатур. Це тоталітаризм, який повністю поглинає людину, робить її безликою, позбавляє

індивідуальності та розчиняє в сірому однорідному потоці [28, с.127]. Посттоталітарна система перетворює кожен крок людини на суміш брехні і лицемірства. Людина не повинна вірити у всі ці фокуси, але вона змушена вести себе так нібито вона у все вірить, повинна мовчки терпіти і співіснувати з правлячим режимом. З цієї миті їй доводиться жити в брехні. Однак співіснуючи з брехнею, вона зміцнює систему і постає як її зміцнююча складова [2, с. 5].

Ідеологія виступає фундаментом цієї політичної системи, що тримається доти, поки людина згодна «жити у брехні». Життя в брехні, за Гавелом, це життя за встановленими правилами і стандартами, відречення від власної сутності, втрата індивідуальності. Такому життю протиставляється життя у правді. Воно характеризується бунтом, протестом, порушенням загально- встановлених правил гри, поверненням власної гідності та набуттям внутрішньої свободи. Сфера життя у правді проливає світло на зміст і основу системи, є її загрозою, оскільки породжує опозиційні настрої. «Життя в правді» є висхідною точкою появи опозиції – сили, яка не бере прямої участі у відкритій боротьбі за владу, а діє у вільній від офіційних рамок сфері людського існування.

Гавел так висловився з цього приводу: «...під життям у правді я розумію не лише прямий захист правди, наприклад, якийсь протест чи лист, підписаний групою інтелектуалів. Її проявом може стати будь-яка діяльність, з допомогою якої людина чи група людей повстане проти маніпулювання собою: від листа інтелектуалів до робітничого страйку, від рок-музики до студентської демонстрації, від відмови брати участь у виборчій комедії і відкритого виступу до голодування» [4, с. 36]. Поступово ця сила набирає обертів і у певний момент виливається у політичний акт спротиву, рух мас, громадське невдоволення, вона змінює суспільний клімат. Заключним актом і результатом багаторічної драми стала «Празька весна», як боротьба двох груп на вершині влади: одні хотіли зберегти систему як таку, а інші – реформувати її.

Рушійними силами дисидентства були люди, не обтяжені політичним мисленням, політичними стереотипами, які тверезо оцінювали політичну реальність і розуміли необхідність політичних змін. Вони прагнули мати можливість для самореалізації, мати особисту свободу, не знаходитись під постійним контролем. Представники дисидентства вирізнялися такими особливостями:

- свою позицію та погляди вони виражали публічно навіть у рамках своїх обмежених можливостей;
- набували питомої ваги у суспільстві серед широкого народного загалу;
- виходили за межі вирішення вузьких професійних інтересів і переходили до розгляду загальнозначущих питань;
- свій протест виражали засобами письма викликаючи тим самим зацікавленість з боку народу;
- це особистості, про громадянську позицію та про політичний аспект діяльності яких говорили на Заході. [4, с. 56].

Сутність дисидентської діяльності полягає в тому, що її учасники не відстоюють свої групові інтереси, а піклуються про інтереси інших, інтереси всього суспільства. Свою дисидентську діяльність Вацлав Гавел розпочав з роботи в журналі «Лице»(1965), навколо якого згуртувалися молоді прогресивні літератори. Одночасно Гавел набув членства у Спілці письменників Чехословаччини і одразу зайняв позицію протистояння офіційним догматичним письменникам. На конференції Спілки, що відбувалась у 1965 р. її молоде покоління виступило із запереченням соціалістичних принципів у мистецтві, висловились за збереження індивідуалізму та стали на захист заборонених письменників. Гавел дуже активно відстоював свободу творчості письменників. У своєму виступі він підкреслив, що: «Спілка письменників ніколи не має бути інституцією, яка дає директиви як писати або ставити перед літературою якісь художні завдання...» [6, с.43].

Своєю позицією Гавел завоював собі особливий авторитет. Його твори були на одному рівні з роботами відомого чеського письменника Карела Чапека. У багатьох зарубіжних країнах: Австрії, Великобританії, Франції, Італії, Японії, США ставилися п'єси Гавела. Митцю навіть було заборонено виїздити за кордон, це було зроблено з метою запобігти міжнародному та внутрішньодержавному резонансу його діяльності. До його слів і думок прислухався широкий письменницький загал. Партійні діячі докладали всіх зусиль для того, щоб зменшити популярність Гавела, зменшити значення його творів. З таких дій бачимо, що навіть народна популярність однієї особистості становила загрозу для усталених суспільних порядків, вона розглядалася як гвинтик, який зійшов з місця і дає збій у роботі системи.

Але навіть знаходячись під пристальним наглядом, Гавел продовжував критику режиму та панівної ідеології. Його позицію відкрито підтримували навіть деякі літератори, які належали до лав комуністичної партії за що їх було суворо покарано. Зокрема з партійних рядів вилучено письменників Л. Вацуліка та І. Кліма, П. Когуту винесено сувору догану. Для режиму загрозою було те, що письменники, які мали йому служити і підтримувати ідеологію, які стали оплотом комунізму, навпаки почали його критикувати і протестувати проти партійної монополії на владу. Ці творчі, політично та соціально свідомі особистості як ніхто інший розуміли абсурдність системи та необхідність її реформування. Вони відмовилися від офіційної брехні і висвітлили правдиві результати розвитку Чехословаччини упродовж 20-річного існування соціалістичної системи.

Вацлав Гавел також очолив організацію «Коло незалежних письменників», створену у березні 1968 р. до складу якої входило п'ятдесят вісім митців. Він керував нею до моменту заборони її діяльності у 1970 р. Цей факт вказує на те, що вже на той час Вацлав користувався високим авторитетом і йому довіряли серйозні справи.

Гавел також був одним з керівників та активістів Клубу активних безпартійних, який нараховував більше 5 тис. різних представників інтелігенції. Це об'єднання несло в собі політичну загрозу, оскільки могло перетворитися на серйозну опозиційну партію з широкою підтримкою. Гавел відкрито наголошував на необхідності відродження не комуністичних партій. У своїй статті виданій у періодичному журналі «Literarnilisty» він підкреслив, що «про демократію можна серйозно говорити тільки тоді, коли народ має можливість вільно зробити вибір – хто має володарювати»[6, с. 45]. У такий спосіб письменник заявив про те, що у суспільстві постає гостра необхідність створення багатопартійної системи. Відкритістю своїх поглядів і не боязною висловлювати свою позицію Гавел набував все ширшої популярності і народної підтримки.

У квітні 1968 р. Гавел видав статтю у газеті «Literarnilisty», в якій наголосив на тому, що в політикумі необхідно відродити некомуністичні партії та дати можливість народу робити вільний вибір, що виступає заперукою справжньої демократії. Він також був співавтором маніфесту – «Дві тисячі слів» від 27 червня 1968 р. де проголошувалася програма кардинальних реформ і який став офіційною програмою «Празької весни».

Таким чином, через критичні статті Гавел висловлював свої позиції та завойовував авторитет.

Маніфест «Дві тисячі слів» мав широку підтримку у суспільстві, його підписали 120 тисяч чехів і словаків [18, с. 2]. Такий факт свідчить про те, що демократичний рух у суспільстві набирив обертів та підтримки. Така тенденція налякала як промосковських, так і протимосковських прибічників. Прибічники промосковської політики боялися втратити довіру та підтримку народних мас, а противники промосковської політики добре усвідомлювали наслідки своєї діяльності і те, що їм загрожує. Однак вони також розуміли необхідність проведення суспільно-політичних реформ.

О. Дубчек та його команда зуміли протримати реформаторську діяльність трохи більше чотирьох місяців, аж до радянського збройного вторгнення, яке було неминучим. 20 серпня пізно ввечері, коли відбувалося останнє засідання президії ЦК перед XIV позачерговим з'їздом КПЧ, на територію Чехословаччини вторглися війська СРСР, НДР, Польщі, Угорщини та Болгарії. Союзні сили нараховували 30 дивізій, 6300 танків, 2000 гармат та ін. Це була найбільша військова операція після Другої світової війни. Серпнева окупація – це 90 загиблих і 827 поранених, з яких ніхто не поніс жодної відповідальності.

Дубчека та його сподвижників було заарештовано та вивезено до Москви. Під час цих подій світова спільнота побачила справжнє «мирне» співіснування та «поважання» суверенітету країн соціалістичного табору. Але найважливішим було те, що чехословацький народ зустрів окупантів ненавистю і зневагою тому, що 75% населення підтримували реформи «Празької весни» [27, с. 285].

У результаті цих подій у країні було проголошено курс на «нормалізацію», запроваджено надзвичайний стан та проведені арештійчистки. З КПЧ було вичищено 327 тис. її членів, а ще 147 тис. самі поздавали квитки. Придушення «Празької весни» мало негативні наслідки: було перекрито кисень соціалістичним реформам; КПЧ втратила свій вплив серед населення країни і своїм керівництвом довела економіку до застою, що сприяло відставанню Чехословаччини від розвинутих країн. Вацлав Гавел під час серпневих подій знаходився в місті Ліберець. Він виступав проти військового вторгнення, проти в'їзду танків, писав політичні заяви, тексти для листівок та радіовиступів. Він був активістом пасивного опору інтервентам.

Завдяки демократичній позиції, Гавела було запрошено відвідати Сполучені Штати Америки, де йому пропонували річне проживання та відкривалася можливість спокійно займатися літературною діяльністю. Але Вацлав не міг покинути країну в такі складні гарячі часи і продовжував вести боротьбу за права людини. З цією метою він виступив у червні 1969 р. на з'їзді письменників де закликав до патріотизму та до дій згідно своїх переконань та совісті [8, с.54].

У 1969 р. Гавел пише відкритого листа О. Дубчеку, в якому просив запевнити народ, що він, Дубчек, категорично не погоджується з московською агресією. Він наголошує на відповідальності політика перед народом та закликає дати публічну оцінку окупаційним діям 1968 р. Спроба надати комунізму людських рис зазнала поразки, а тому слід хоча б говорити правду про цю спробу щоб не втратити сомої ідеї перетворень [24, с. 527]. Гавел закликав продовжити розпочаті реформи, однак цей заклик не набув підтримки. У країні розпочалася нова хвиля репресій. За політичні переконання з роботи було звільнено близько 250 тис. чоловік. Люди з вищою освітою змушені були працювати вантажниками, кочегарами, прибиральниками...

В інформаційній сфері було введено жорстку цензуру. До книгарень і бібліотек було надіслано списки забороненої літератури, до яких внесено і Вацлава Гавела. Його життя було нестерпним: телефони прослуховувалися та велося стеження [10, с.142]. Тому на початку 70-х рр. Гавел на деякий час відійшов від політичних справ і зайнявся творчою діяльністю. 8 квітня 1975 р. під авторством Гавела з'являється «Відкритий лист Густаву Гусаку», у якому він показує велику згубність для суспільства процесу нормалізації. Цей вчинок показує його рішучість найрадикальнішим способом протистояти загальній апатії і відновити політичну діяльність. Можна зробити висновки, що саме зараз Гавел формується як професійний політик, не дивлячись на те, що в квітні 1975 р. в інтерв'ю з Іржі Ледерером він заявив: «Активно займатися політичною діяльністю на практиці я не хочу» [18, с. 8].

З новою силою в політичну сферу Гавел увійшов наприкінці 70-х років період виступу Хартії-77. Гавел разом зі своїми однодумцями письменниками текст петиції Хартія – 77 підготував ще наприкінці 1976 р. Ця петиція була підготовлена на основі угод, що захищають права людини, які були зафіксовані у 1975 р. у Заключному Акті Хельсінської конференції з безпеки і співробітництва в Європі. У січні група чеських інтелектуалів

заявила про створення організації Хартії-77, яка покликана пильнувати за виконанням хельсінських угод усфері прав людини. Хартія поширює декларацію, в якій закликає владу покінчити з порушенням прав своїх громадян. Декларація Хартії була підписана трьома диссидентами, у тому числі й Гавелом. У 1977 р. Вацлав Гавел став першим прес-секретарем Хартії - 77.

Після її обнародування свої підписи під декларацією ставить ще 200 осіб, кожен з яких зазнає переслідувань з боку влади, а лідери потрапляють під арешт. За роки роботи Хартія по країні збирає і розповсюджує на весь світ відомості про переслідування інакомислячих. Під Хартією підписалося за різними даними близько 1500 осіб. Хоча ця цифра не є вражаючою для 15-ти мільйонної Чехословаччини, але слід розуміти, що в ті часи поставити підпис під антиурядовим документом загрозувало арештом, фізичними езекуціями і моральною смертю. Але, не звертаючи уваги на репресії, хельсінський рух придушити так і не вдалося [5, с. 4].

Існує багато різних думок про значення Хартії-77, що вже вказує на її важливість. Юрист, у минулому прем'єр-міністр Чеської Республіки, Петр Пітгарт наголошував, що Хартія-77 – це співдружність рівних партнерів, які відстоювали свою свободу і ні від кого не відгороджувались і нікому не надавали переваги [4, с.41]. Це був рух односторонців, які прагнули задовольнити матеріальні, моральні та духовні потреби.

Не можна повністю погодитися з журналістом І. Лебедевим, який вважає, що Хартія -77 була провальною тому, що її організатори, включаючи і Гавела ейфорично вважали, що до неї приєднаються сотні тисяч співвітчизників. Однак нічого подібного не сталося. Щоби її виправдати, Гавел підсилено починає підкреслювати моральну сторону петиції. «Життя у правді», «неполітична політика», «Сила безсильних» - це були лозунги, якими Гавел стріляв у повітря [3, с. 2]. Однак, якщо врахувати історичну дійсність за якої було створено Хартію, то можна зробити висновки, що в умовах, коли жодна людина не могла проявляти своєї індивідуальності, досить велике коло осіб стали в опозицію до режиму і висловили протест. Цей факт не міг не викликати резонансу, оскільки діяльність навіть однієї особи, яка протистоїть режиму розцінювалася як загроза підриву його підвалин.

У статті «Про сутність Хартії –77» (1986) Гавел доводив, що Хартія була першим важливим суспільним виступом за епохи Гусака. В ній

об'єдналися письменники і колишні політики, комуністи і некомуністи, католики і протестанти; інтелектуали і робітники, університетська професура і нонконформістська молодь. Вони об'єдналися не на політичній основі, а з глибших причин, скоріше людських, ніж політичних. Їх спільний мотив був насамперед моральним. Хартія виникла з намагання протидіяти аморальному тиску доби, від бажання говорити правду, поводити себе відповідно до власної совісті, від намагання виступити проти брехні [24, с. 103].

Рух Хартія-77 діяв за надзвичайно складних умов і відразу завоював собі підтримку і співчуття усього прогресивного світу. Було очевидним, що представники тогочасного режиму найбільше боялися, що цей рух пошириться на інші країни блоку. Навколо Хартії-77 ще й досі існує кілька спірних питань. Так, підписантів постійно звинувачували в тому, що вони дуже часто посилалися на державні норми, такі як Конституція, закони і міжнародні пакти, але це були закони злочинного режиму. Для відповіді на це звинувачення можна привести цитату ідеолога і активного діяча Хартії – Гавела, який зазначав: «Наш принцип був впіймати їх на слові. І принцип цей не був лише тактикою, яка мала замінити собою збройне протистояння. Зміст був більш глибокий. Це була реабілітація слова. Реабілітація духу. Зловити їх на слові означало, не дивлячись на могутність державної влади, оперувати чимсь більшим, що влада не могла знайти і зруйнувати, що могло проникнути в душу людей» [20, с. 14].

Безперечно Хартія відіграла велике значення в демократизації чехословацького суспільства, однак правильно підмітив словацький історик Мирослав Куси, що у неї є один значний недолік. Незважаючи на те, що це була чехословацька громадянська ініціатива, всі її засновники були чехами, серед яких не було жодного словака. Через це словаки не хотіли підписувати документа, вони не знали, чи матиме ця акція успіх серед словацької спільноти». Тому, через таку ідеологічну помилку організація не отримала значну і важливу підтримку від словацького народу.

Однак, не зважаючи на деякі промахи у своїй діяльності, Хартія-77 носить міжнародний вимір. Її можна вважати новою реакцією на репресивну політику, що настала після розгрому «Празької весни», і породженням Гельсинської угоди 1975 р., яка встановила нові принципи стосовно прав людини, це були повага до прав людини і засадничих свобод, зокрема свободи думки, совісті і віросповідання. Гельсинська угода відкрила можливість здійснювати контроль за дотриманням прав людини, а отже,

надала легітимности спробам громадських об'єднань таким як Хартія тримати свої уряди за руку й оскаржувати порушення прав людини, які вони чинять.

Діяльність Хартії-77 була спрямована на те, щоб повернути до життя громадянську самосвідомість в Чехословаччині та здійснити реальні політичні зміни в суспільстві. З позицій тоталітарної системи виступ Хартії-77 сприймався як несподіванка. Однак він не був несподіванкою, оскільки процеси, які до нього привели давно протікали в прихованій закритій сфері. Хартія-77 означувала себе як «вільну, неформальну, відкритую спільноту людей різних переконань, різних віровизнань і різних професій, об'єднану бажанням окремо та спільно добиватися поваги до прав людини та громадянина не лише в Чехословаччині, а й в усьому світі. Хартія представляла спробу відтворити – хоча й в обмеженому масштабі – незалежну громадську думку в умовах диктатури.

Хартисти у своїх перших заявах підкреслювали, що вони не є опозиційним об'єднанням, бо не збираються висувати альтернативну політичну програму. Однак вище державне керівництво сприйняло їх як ворожий елемент соціалістичної системи, спрямований на знищення цієї системи. Важливим елементом політичної спадщини хартистів була підтримка ідеї громадянського суспільства як ключового складника демократичної політичної системи. Вони сприяли формуванню постсоціалістичного ліберального етносу, який підтримав ідею зверхності права та необхідності формування громадянського суспільства. О. Даніель, історик правозахисного руху, визначив роль Хартії-77 як декларації становлення громадянського суспільства. Можна погодитися з його твердженням і дати визначення Хартії як декларації неполітичної політики, громадянської політики [1, с. 3].

Після виходу в світ тексту Хартії в країні вкотре прокотилася хвиля репресій. 14 січня 1977 р. Гавел знову опинився у в'язниці за підривною діяльністю, звідки вийшов лише 20 травня. В жовтні того самого року за сфабрикованими звинуваченнями його засудили на 14 місяців умовно з відкладенням вироку на три роки. Однак через пару місяців йому приписали напад на державного службовця при виконанні обов'язків. До березня 1978 р. його тримали у в'язниці, але як тільки справу було спущено на гальмах, Гавел став одним з організаторів Комітету по захисту несправедливо переслідуваних. Він брав активну участь у діяльності Комітету аж до 29

травня 1979 р., до свого наступного арешту, після якого Гавела приговорили до чотирьох з половиною років ув'язнення, з якого через запалення легень його було достроково звільнено у лютому 1983 р. [22, с.430]. Перед судовим процесом Гавелу вдруге було запропоновано виїхати до США для навчання. Однак він не прийняв пропозиції, тому що не хотів бути позбавлений чеського громадянства. Він наголошував, що відмовився емігрувати з різних причин, а саме: із солідарності з друзями, із-за того, що не можна недовершену справу просто так кидати відрікаючись від ідей, що захищаємо, а також з огляду на те, що він не хотів бути емігрантом [24, с. 26].

Після виходу з в'язниці Гавел продовжував свою творчу діяльність. Він знову пише п'єси, в яких викладає думки про людську сутність та розкриває дилему, яка стосується вибору людини. Тогочасні політичні погляди Гавела чітко виражені у відомому есе «Політика і совість», де він показує себе прибічником неполітичної політики. Він вважав, що політика має виступати не якимсь механізмом управління людьми, а засобом пошуку сенсу життя, засобом служіння правді, свободі і моралі. «Тобто йдеться не про політику як про технологію влади і маніпулювання владою, або свого роду комп'ютеризоване управління людьми, або ж мистецтво методів і інтриг – ми говоримо про політику як про один зі способів пошуку сенсу життя, уміння зберігати його, служити йому; про політику як моральне служіння істині і нарешті як про гуманне і органічне піклування про ближніх, яке керується гуманними критеріями»[19, с. 10].

Сам Гавел, згідно зі своїми поглядами, продовжував притримуватися шляху боротьби за свободу і демократію. Його діяльність набула всесвітнього резонансу. Світова громадськість цікавилася ним. Чеське урядове керівництво зрозуміло, що заарештувати Гавела або піддати репресіям не викликаючи при цьому протесту урядовців демократичних країн світу, уже неможливо. Гавел став практичним втіленням своєї теорії «сили безсильних», він довів, що навіть одна людина може багато чого домогтися, залишаючись при цьому високоморальною, демократичною особистістю.

Комуністичний режим для Чехословаччини був особливо неприйнятним через те, що ця країна мала досвід існування в демократичних умовах. Перша Чехословацька Республіка була одним із яскравих історичних прикладів становлення високоорганізованої демократичної держави та громадянського суспільства, заснованих на повазі прав громадян незалежно

від мови, національності, релігії. Там були впроваджені та активно діяли принципи гуманізму та демократизму. Перша Чехо-Словацька Республіка була державою з усіма ознаками демократичного суспільства та високим рівнем правової культури. Народ визнавався єдиним джерелом усієї державної влади; на конституційному рівні визначалися механізми реалізації народного суверенітету шляхом прямої (безпосередньої) та представницької демократії; Конституція та закони Чехословаччини (1918 – 1938) закріплювали основні права і свободи людини й громадянина; особлива увага приділялась правам меншин; державна влада у республіці була організована за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову; наявним був економічний та політичний плюралізм [15, с.63].

У першій Чехословацькій Республіці діяло багато політичних партій та громадських організацій, такі як Національна партія вільнодумців, Національно-демократична партія, Національне об'єднання, Чеська народна партія, Аграрна партія Чехословаччини та ін. Ці організації виступали носіями індивідуальної, групової та суспільної правосвідомості, що вказує на високий рівень демократизації суспільно-політичного життя. Особливістю першої Чехословацької Республіки була увага, прикута до охорони прав народних, релігійних та расових меншин, зумовлена багатонаціональним складом республіки та особливими вимогами щодо охорони прав меншин, які впливали з міжнародно-правових угод [15, с.64].

Отже, маючи такий величезний досвід і традиції демократизації, населення Чехословаччини не могло просто змиритися з тоталітарним режимом. Цей досвід став підґрунтям для розвитку суспільно-політичного руху, який тривав більше двох десятиліть. Суспільно-політичні лідери, які були виховані на ідеях гуманізму та демократизму, прагнули втілити їх у життя, вони були справжніми патріотами своєї держави. До таких лідерів відноситься і Вацлав Гавел, який намагався втілити у життя принципи демократизму та здійснити трансформацію державного ладу, незважаючи на будь-які протистояння з боку існуючого режиму, що йому і вдалося зробити.

Джерела та література

1. 30 лет с момента подписания манифеста чешских правозащитников «Хартия-77» Радио Свобода, 29 марта 2007 года.: http://www.praguehotelguide.info/news_n252019.html.
2. Вацлав Гавел. Жить в правде.: <http://old.russ.ru/persons/98-12-25/lukes.htm>.
3. Вацлав Гавел — кто он? :<http://www.versii.com/366/world/7251>.

4. Гавел В. Сила бессильных / Вацлав Гавел [пер. с чеш.И. Шабловской, Л. Вихревой]. – Мн.: Полифакт, 1991. – 128 с.
5. Демократия в послевоенной восточной Европе, Хартия – 77. <http://www>.
6. Зарицький О. М. Вацлав Гавел. Політичний портрет / Олексій Миколайович Зарицький. – К.: Сатсанга, 2001. – 132с.
7. Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи. – К., Либідь, 1993. – 382 с.
8. Козловський І. Хрещений батько «оксамитових» / І. Козловський // Вечір. Київ. – 2004. – 24 груд. – С. 7.
9. Лычев Д. Уроки семидесятых. Воспоминания Вацлава Гавела / Д. Лычев. <http://www.radio.cz/ru/statja/89895>.
10. Плевза В. История современной Чехословакии / Вильям Плевза. – Братислава: Арха, 1979. – 640 с.
11. Приходько В. О. «Нижна революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни / В. О. Приходько. Національний ін-т стратегічних досліджень України. Закарпатський філіал. – Ужгород, 1999. – 95 с.
12. Сланский Р. Чехословакия станет демократической страной / Р. Сланский // Известия. – 1990. – 13 апр. – С. 3
13. Фанайлова Е. Уроки и смысл «Хартии-77» / Е. Фанайлова. <http://www.svoboda news. ru/content/transcript/1886344.html>.
14. Федоров М. Обзор прессы 1968 г. М. Федоров. <http://www.radio.cz/ru/statja/107441>.
15. Чехия // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1994. – № 3–4. – С. 63–64.
16. Чехословакия социалистическая. 1945–1965. – М.: Правда, 1965. – 302 с.
17. Чехословацкая Социалистическая Республика [Под ред. В. А. Кайе]. – М.: Наука, 1984. – 317 с.
18. Шатилов М. Поворотна адреса : країна нібито (Десять празьких листів) / М. Шатилов. http://vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=4.1
19. «Role českého prezidenta». Mladá fronta Dnes, 19. ledna 1993.: <http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/novinove-clanky>.
20. Charta 77 očimasoučasníků podvacetiletých. Eds. B. Císařovská, M. Drápala, V. Prečan, J. Vančura. Praha–Brno, 1997. – S. 18.
21. Charta 77. 1977-1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Uspor. V. Prečan. – Scheinfeld-Schwarzenberg–Bratislava: Archa, 1990. – 525 s.
22. Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Eds. B. Císařovská, V. Prečan, d. 1–3. Praha.:Torst, 2007. – d. 3. – S. 421– 475.
23. Co daly naše země Evrope a lidstvu. III část. Svobodný národ na prahu třetího tisíciletí// Evropský literární klub. – Praha.: ABS, 2000. – 280 p.
24. Havel V. Doručnyx stran. / V. Havel // Lidovenoviny. – 1990. – S. 27.

25. Millard P. Prager Winter: Menner und Mechte hinter der Charta 77/ Piter Millard. – Wien: Neue Herold-Verlag, 1977. – 94 s.
26. Projev Václava Havla u příležitosti 20. výročí sametové revoluce.: <http://domaci.ihned.cz/c1-39080130-projev-vaclava-havla-u-prilezitosti-20-vyroci-sametove-revoluce>.
27. Suk J. Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989/ Jiří Suk. – Praha.: Arha, – 1998. – 184 s
28. Wilson P. Havel Vaclav. Living in Truth/ P. Wilson. – Boston, 1986. – 227 p.

Аннотация

Анализируются общественно-политические предпосылки создания правового государства в Чехословакии, характеризуются особенности внутренней политической ситуации конца 1960-1970 гг. Раскрывается роль Вацлава Гавела в диссидентском движении и его участие в Хартии-77.

Ключевые слова: диссидент, правовое государство, демократия, Вацлав Гавел, Хартия – 77.

Annotation

Here are analyzes of the social and political conditions of the rule of law in Czechoslovakia; the features of internal political situation in late 1960-1970 are characterized. The role of Vaclav Havel in the dissident movement and his involvement in Charter 77 is disclosed.

Key words: dissident, rule of law, democracy, Vaclav Havel, the Charter -77.

УДК 94(438)(092)

**Ольга Охріменко
(Київ)**

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ЄЖИ ГЕДРОЙЦЯ

В статті розглядаються історичні погляди видатного польського редактора Єжи Гедройця. Досліджено його основні принципи та ідеї щодо України, її незалежності.

Ключові слова: редактор, Єжи Гедройць, Україна, Польща, історичні погляди.

Розвиток української історичної науки на сучасному етапі позначений відродженням давніх традицій, основа яких була закладена в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., застосуванням нових підходів і методів до вивчення актуальних проблем минулого. Це стосується, насамперед, життя і діяльності видатних особистостей, а також їх інтелектуальної спадщини. За роки незалежності України проблематика і методика історичних досліджень зазнали позитивних зрушень. Демократизація суспільства, яка характеризується утвердженням свободи наукових пошуків і подоланням партійно-класового підходу до вивчення минулого, дозволила вітчизняним